

IFJÚSÁG-NEVELÉS

Történészhallgatók a második világháború előtti Európáról, a háborúról és a felelősségről

Közelmúlt és fiatalok

A szerzők a történelem szakon harmadik tanulóévüket töltő tagjai a magyar csoportnak. Régi, elgépiesedett szemináriumi munkamódszerek ellen duzzogva jutottunk el ennek a kísérletnek a gondolatához: próbáljuk meg azzal az igénnyel rögzíteni a világtörténet jobb megértése kedvéért olvasott könyvekről való vélekedésünket, hogy az megjelentetésre is érdemessé váljék. Megismerve és vállalva ily módon az anyanyelven leírt mondatokért és a megfogalmazott gondolatokért való kitágult felelősséget. A történészek tudják és gyakran sorsukban figyelhetik meg: milyen jelentős a hagyomány, és azt is, hogy mennyire szükséges, jó a közösségnek az új, különösképpen, ha lehetőség rejlik benne a tradícióvá nemesülésre. Az új, ami bennünket is követésre buzdított, az a fiatalok együttes írással való jelentkezése. A *Korunk*nak ugyanis állandó szerkesztőségi gondjaként ismertük meg a pályakezdőkkel való törődést, a kísérletezést: miként lehetne írásra készíteni őket. Ennek a törődésnek volt eredménye. Az ifjúsági szám, a költők, a szociográfiai munkát vállalók úttörése mind-mind serkentőleg hatott. Az említett okok következményeként látogattunk el a szerkesztőségbe, a szerkesztő pedig a szemináriumi munka műhelyébe, tanácsolva és könyveket kölcsönözve.

Igy született meg ez a könyvbírálat-csozor, ez a műfajba illeszthetetlen jelentkezés, amely visszatekintés a közelmúltba, kitekintés a világba és ugyanakkor állásfoglalás. A most indulóknak az a hitvallása, hogy csak a felelősségvállaló élhet embermódra.

Az itt közölt bírálatok nem válogatások, nem a tanulmányi csoport tagjai közül írni vágyó diákok legsikerültebb próbálkozásai, hanem olyan mintavétel, amely munkánk szintjét egy kis életerületünkön megmutatja. Maguk a recenzíók pedig nemcsak azért íródtak, hogy néhány könyvvel többről tudjon az olvasni érdemes munkák tömegével máris kifulladásig birkózó, hanem azért is, hogy emlékeztessen és tudatosítson. A két világháború között küzdött egymással békevágy és háborúra uszítás, csapott össze életformáról, jövődőről vallott sok-sok nézet, eszme és mindenekelőtt a Reichstag felgyújtásától a nürnbergi perig futotta — még ma is szinte hihetetlennek tűnő — ámokfutását a hitlerista nemzetiszocializmus. Mindezzel mindenkinek szembe kell néznie.

Tanítómester-e vagy sem a történelem, s ha igen, mindig jól és jóra oktat-e? — ezt ez alkalommal ne bolygassuk; maradjunk annál, amiben ellenzőre alig találunk: szükséges és igen hasznos a múlttal való párbeszéd annak, aki rendezni akarja dolgát a jelenben, és dönteni szeretne afelől, hogy milyen értékeknek kíván jövődöbéli hajlékot építeni. Ezért nem tűnt számunkra haszontalannak az együtt-olvasás s még kevésbé a velejáró vita; még akkor sem, ha eredménye csupán vélekedés és állásfoglalás, nem pedig újjal való gazdagítása az egyetemes legújabb kor történettudományának.

„Még nem az“ — ezt is hozzá kell tennünk, mert van ezen a területen is olyan feladat, amely már nem tanáraikat, hanem őket szólítja dologra. Nem gondolunk arra, hogy nemzedékváltás időszakába jutottunk, de azt is nehezen feledhetjük, hogy hányan hagynak el bennünket nyugalomba vonulva, vagy abba örökre berendezkedve. Az „utánunk ki jön?“ gondja, felelőssége is mind gyakrabban kerül szóba. És van a mindig, minden történeti élethelyzetben szükséges „váltófutás“, amelynek társadalmi folyamatokat építő rendjében erőt, tudást, tapasztalatot értékesítő hajrázó adja át a stafétabotot a kellő időben iramához felgyorsuló váltótársnak. Hisszük, hogy a jó „váltás“ segíti őket a jobb eredmény kiharcolásában, a küzdelemben tisztességünkért, becsületünkért, az emberiségen belüli érdemes helyezésünk megőrzéséért.

Közösségi gond az ifjúságunk. Mindnyájunk törődésének tárgya: miként jut képesítéshez, munkahelyhez, erőihez mért, őt megillető feladathoz, hogyan teremthet otthonot, lesz-e a szükségszerű kötöttségekbe ágyazottan lehetősége szárnyalásra, önmaga megvalósítására? És talán önző módon, botorul, talán szükség-szerűen, de mindenképpen aggódva lessük, hogy ők mit vállalnak öriznivalóul mindabból, ami sajátos értékünk, a mi építkezésünk, és hogyan kívánnak élni, gazdálkodni véle. Ilyenszerű kérdésekre is válasz talán a hat egyetemi hallgató „recenzió-körképe“, azoké a fiataloké, akik arról is szót ejtettek, hogy *Forrás-nemzedékek kellene mindenkoron és minden életterületünkön.*

Imreh István

Jeladás egy diktatúra kezdetéhez

Azon az estén — 1933. február 27-én — a lángok, amelyek merőlegesen emelkedtek az égnek a Reichstag épületének kupolájáról, és fényükkel egész Berlint bevilágították, a hitlerista diktatúra kezdetét jelezték. A Reichstag-tűz „jeladását“ nyomozza Édouard Calic *Ég a Reichstag* című könyvében.

Hitler 1933. január 30-án vette át a politikai hatalmat; február 1-én Hindenburg aláírta a Reichstag feloszlatásáról szóló rendeletet, és március 5-ére tűzte ki az új választásokat. A soron következő politikai támadássorozatban Hitler „vadászédei“ nemcsak a kommunisták, hanem a Reichstag ellen is irányultak. Tudva azt, hogy a teljhatalomhoz vezető úton a parlamentarizmust fel kell számolnia, kitöréseiben a birodalmi gyűlés épületét a „gyalázat palotájá“-nak, „építészeti szörnyszülőtt“-nek, „az elzsidósodott burzsoázia templomá“-nak nevezte. Véleménye szerint: minél hamarabb ég porrá ez a „fecsegőbódé“, a német nép annál hamarabb szabadul meg az idegen befolyásoktól.

Február 20-án Hitler meghívja a legtekintélyesebb nagyiparosokat: Kruppot, Vöglert, Bosch, és megígéri, hogy „megvédi a magánvállalatokat, kiküszöböli a kommunista veszélyt, és megerősíti a Wehrmachtot“. Ennek hallatára a nagyiparosok helyben hárommillió márkát tettek fatálcára, amelyet Schacht jaratott körbe. Ezzel fedezték a nácik választási hadjáratának költségeit. Göbbels és Göring társaságában ezt követően látott hozzá Hitler a nagy politikai provokáció megszervezéséhez.

A tűz este kilenc óra tájt lobban fel. A rendőrség a helyszínre érkezik, és letartóztat egy Marinus van der Lubbe nevezetű holland kommunistát. Megszületik a vád: a Reichstagot a kommunisták gyújtották fel. Ezt követően tartóztatják le Georgi Dimitrovot, Blagoj Popovot és Vaszil Tanevet, a három bolgár kommunistát, és ötödikként a német Ernst Torgler kommunista képviselőt. Mindennek következményeként zajlik 1933. szeptember 23. és december 23. között a lipcei per. A három bolgár kommunistára rá akarják bizonyítani, hogy együttműködtek

van der Lubbéval, és a Reichstagot azért gyújtották fel, mert általános kommunista felkelést akartak kirobbantani.

A szerző nyomon kíséri az események minden apró mozzanatát. Megismertet a környezettel, amelyből az anarchista indítású fiatal van der Lubbe elindul. Szenvedélyes izgalommal csap le minden ellentmondásra, figyel fel lelki, társadalmi tényezőkre, és az eszközként feláldozott ember, van der Lubbe vallomását használja fel most már az emberiség nevében emelt vád tanújaként.

Ami megelevenedik a kötetben, mind-mind izgalmas tanúság. Az, hogyan küzd okosan, bátran, leleplezően Georgi Dimitrov, és hogyan győz; és az is, ahogyan van der Lubbe meghal. Azt az embert ugyanis, akinek a szemét háromszor operálták, és félig vak volt, akitől mégis kitélt — természetesen a beugrató titkosszolgálat rendezése folytán — a hihetetlenül gyors és elképesztő hatékonyságú gyűjtogatás, kivégezték.

A vádlottak padján elkábítottan igent és nemet dadogó férfi 1934. január 10-én, a kivégzés napján, szembeszáll az örökkel. Életének utolsó órájában, amint a börtön ajtaján kilép, tele torokkal üvölti: „Gonosztevők! Igen! Felgyújtottam a Reichstagot! De a többiek... Engem becsaptak... Az igazság... A többiek!” Wilhelm Bünger, a birodalmi törvényszék kamarájának elnöke reszkető hangon mondja el a rituális formulát: „Hóhér, teljesítse kötelességét!” S a villanó ropant acélbárd, az élni akaró, az utolsó pillanatban még szólni, vádolni kívánó áldozatot elnémította. Azokat pedig, akik felfigyeltek egyre s másra, akik emlékeztek kompromittáló mozzanatokra, rövidesen szintén örökre elhallgattatta a már uralmon levő diktatúra.

A könyv azt igazolja, hogy Hitler tervszerűen cselekedett: 1931-es jóslatát váltotta valóra, azt tudniillik, hogy a bolsevizmus vagy a nemzetiszocializmus alternatívája elé állítja a német burzsoáziát. A Reichstag-tűz nélkülözhetetlen volt számára ahhoz, hogy eltiporhassa a polgárságnak azokat az elemeit is, akik vele szembeszállva a parlamentben az ellenállás bástyáját látták. Ez az esemény jeladás volt és jelzés Európa, valamint a világ számára. És figyelmeztetés ma is.

Nagy János

A Korunk a világháború előestéjén

A folyóirat 1939—1940-es számait olvasgatva megragadott az az érzékenység, amellyel a baloldali erdélyi értelmiség a küszöbön álló világháború közvetlen veszélyét megérzi. Korjellemző szavaikkal ők minősítik Európát olyannak, amelyben eluralkodott a „gengsztermorál”, a megdolgozott fejek „muszaj-örjögése” és a „törzsfőnökök” katonai demokráciája. A forgószelemben — amelyben a kommunista mozgalmon belül itt-ott elburjánzik a szektás-dogmatikus szellem — Gaál Gábor *Korunk*ja, romániaiságának sajátos valóságtartalmától meghatározottan, formailag is színes, antifasiszta, háborúellenes sajtótevékenységet fejt ki.

Elsőként élményt jelent a *Korunk* nemzedékének tisztánlátása. Nem csupán pillanatnyi jelenük indokolja a kérdésfelvetést: „miért a háború?”, hanem nagy ok—okozat összefüggésekből vezetik le igazukat: a háború nem lényege az emberiségnek, nem szabad annak lennie. Nem indokolható természeti katasztrófaaként. Az emberiség lényege a béke, és „ahol a béke a lényeg”, ott „lehet lényegeset mondani róla” (Fábry Zoltán). Azt is tisztán látják, hogy „a pillanat örületében”

kibontakozó világháború egyenes folytatása az elsőnek, valamint igazolása annak a lenini megállapításnak, amely szerint „a háború több háborúból összetett háború“.

A fegyveres harcot megelőző években kontinensünk haladó értelmisége az összefogás, az európai tudat elmélyítésén fáradozik. A *Korunk* szerves része ennek a háborúellenes európai sajtónak; Fábry Zoltán „emberországot“ követel a Földön.

Az 1939—1940-es számok írásai nyomán nemegyszer az volt az érzésem, hogy egyikét-másikat később, nem az események időpontjában írták, és kristályosodgatott bennem a gondolat: ennek a nemzedéknek volt történelmi érzéke. Értő tanúi és részesei voltak a pergő eseményeknek, és tudtak a jövőre következtetni, a náciizmus különben hovatovább mind nyiltabban feltárt kártyáiból a játszmába belélni.

Látni és vállalni a cselekvést, két különböző dolog. A *Korunk* azonban a felismertről tájékoztatta olvasóit is. Írt a Harmadik Birodalom ideológiájáról, a rasszizmus szerepéről, a fajkutatás kérdéseiről, a zsidóság problémájáról, a Duna-medencei összefogás lehetőségeiről, a spanyol polgárháború tanulságairól, a háború szociológiájáról és pszichológiájáról, a világpolitika világgazdasági vonatkozásairól és az íróember felelősségéről az új helyzetben. A figyelmeztetés megfogalmazódott: nemcsak egy vagy két nemzet léthez való joga kérdőjeleződött meg, hanem maga a kultúra és a civilizáció. Amikor a hallgatás sokak számára tudatos értelmiségi állásfoglalás, amikor a polgári értelmiség kimondja, hogy „Bábel zavaros korában részt nem vesz“ — a *Korunk* gárdája harcol: ír, tájékoztat, amint lehet, amíg lehet. Így válnak jövőépítővé, s tagadják, hogy „az eszme ifjúkori kalandos emlék, mulandó pusztá tüntetés“.

Gondolatébresztő az a felismerés is, hogy a *Korunk* akkori munkatársai közül egynéhányan kevéssel voltak idősebbek, mint az én nemzedékem; s túl a — talán elkerülhetetlen — romanticizmuson, felelősségtudatuk és irányérzékük: példa. Forradalmi nemzedékhez tartoztak. Olyanhoz, amely hagyományt teremtett a mának, amelyet mind tudatosabban, mind sokoldalúbban nekünk kell továbbvinnünk.

Értékek örökösei vagyunk, sajátos tradíciók letéteményesei, magunk is hagyományok alapozói.

Az adott viszonyok között a béke, a haladás, az emberség, a nemzeti szuverenitás mellett az európai sorsközösség tudatát munkálták, a történelem nevelő erejét is felhasználták. Mi sem példázza ezt jobban, mint a *Korunk* 1939. évi 7—8. száma, amelyet a francia polgári forradalom 150. évfordulójának szenteltek.

Ehhez társítanók végezetül a mi mai feladatainkat illető, az említettekben következő figyelmeztetést is. A hagyomány feltárása, a már feltártak újraértékelése, a tudatba való beépítése — mindennek szolgálatában új szakdiszciplínák és munkamódszerek meghonosítása — sürgető feladata történetkutatásunknak.

Mert a *Korunk* és világnézete, a marxizmus arra tanít, hogy a tömegek történetét, az élet alakításában való részvételét kell elsősorban elemeznünk. Ehelyett mi még gyakran csak személyiség- és eseménytörténettel bibelődünk. Így nincs tiszta képünk nem egy korszak hétköznapjairól, az emberek mentalitásáról, s mondanivaló híján újra és újra felfedezzük hőseinket. Valahogyan ezekhez a mai sajátosan ránk háruló feladatok megoldásához kell a *Korunk* nemzedékének tanítása, eszméhez, néphez való hűségének példája.

Diplomáciatörténeti monográfia

A két világháború közötti kapitalista társadalom világméretű válsága, a fokozódó létbizonytalanság termékeny talajt biztosított a komplex, történetiségében mélyen gyökerező fasiszmus megjelenéséhez és fejlődéséhez. A század negyedik évtizede a fasiszta diktatúrák hatalomra jutását hozta, de egyben csatasorba állította Európa haladó erőit, közöttük a Romániáéit is. Viorica Moisuc (*Diplomația Românei și problema apărării suveranității și independenței naționale în perioada martie 1938—mai 1940*. Editura Academiei, 1971) monográfiája bizonyos vonatkozásokban új megvilágításba helyezi az állam alapvető érdekeit — antifasiszta törekvéseiben — szem előtt tartó román diplomácia tevékenységét 1938 márciusa és 1940 májusa között.

A könyv az Anschlusst megelőző és követő román vonatkozású diplomáciai események vázolásával indul. 1938. március 11-én Németország harc nélkül elfoglalta Ausztriát. Ez a történelmi esemény a náci „életterpolitika” közbeeső állomása volt. A hazai közvélemény a Román Kommunista Párttal az élen helyesen ítélte meg a helyzet súlyosságát: „Ausztria elfoglalása közös határt teremtett a fasiszta Olaszországgal; a kettévágott Európában Anglia, Franciaország kelet-európai gazdasági kapcsolatai meggyengülnek, s e térség Németország gazdasági bázisa lehet a világ újrafelosztásáért vívott harcban.” Ribbentrop 1938. április 26-i találkozása során R. Djuvara berlini román miniszterrel való beszélgetésekor felvetette a román—német gazdasági együttműködés lehetőségét. E találkozás előre vetítette ugyan a német gazdaságpolitika kelet-európai előretörését, ám akkoriban a román belpolitikai helyzet éppen nem kedvezett a náci kormánykörök balkáni politikájának. A fasiszta Vasgárda kádereinek részleges felszámolása a hazai angol-, franciabarát körök hatalmi pozícióit szilárdította meg. Anglia és Franciaország rövidlátó kelet-európai politikája fővonalában nem egyezett a Szovjetunió érdekeivel. A Chamberlain—Halifax—Wilson és a Daladier—Bonnet-féle csoportosulások defetista politikája tehát nem Németország kordában tartásához, hanem Csehszlovákia érdekeinek szégyenteljes feladásához vezetett.

A román diplomácia közbenjárása a nyugati nagyhatalmaknál, a tiltakozó jegyzékek, a koalícióalakítási kísérletek, egyszerűen a diplomácia klasszikus fegyvereinek bevetése eredménytelen maradt. A román kormány külügyminiszterének, Petrescu-Comnennek többszöri genfi tárgyalása Bonnet francia külügyminiszterrel nem járt eredménnyel, mint ahogy nem volt sikeres a varsói román—lengyel tárgyalás sem. A szovjet katonai segítség gondolatát a lengyel kormány kategorikusan elutasította.

A román diplomácia elgondolásainak érvényesülését az is megnehezítette, hogy azok kereszteztek Olaszország közép-európai politikáját, melynek célja egy Róma—Budapest—Varsó tengely létrehozása volt, a német előrenyomulást lassító sára. Anglia és Franciaország jobbnak látta közép-európai gazdasági-politikai kulcspozíciói feladását Nyugat álbiztonságának érdekében. Az 1938. augusztus 22-i bledi egyezmény eredményeképpen Magyarország normalizálta ugyan kapcsolatait Jugoszláviával és Romániával, de nem mondott le csehszlovákiai területi követeléseiről. Gafencu román külügyminiszter találkozása Beck lengyel külügyminiszterrel 1939 márciusában utolsó kísérlet volt a csehszlovák állam megmentésére. Március 15-én a német hadsereg motorizált egységei már bevonultak Prágába. Armand Călinescu miniszterelnök a következőket jegyezte fel március 15-én: „A nyugati katonai segítség kizárva, a német agresszió következő lépése Románia elfoglalása lehet.”

München után Románia belpolitikai erőviszonyai már inkább kedveztek a német gazdasági terjeszkedésnek. Az NSDAP Arthur Konradi vezette romániai szekciói fokozták aknamunkájukat a hazai gazdasági életben; megelégnkült a fasisztabarát körök nyomása a tulajdonképpen még angol- és franciabarát kormányra. M. Manoilescu közgazdász „objektív szükségyszerűség“-nek nevezte Romániának egy „magasabb rendű“, „egységes gazdasági térség“-be való bevonását. Ilyen körülmények között került sor 1939. március 22-én a német—román gazdasági szerződés aláírására, amely világosan kijelölte Románia helyét a német gazdaság életterében. A román kóolaj birtoklása, a dunai hajózás ellenőrzése alárendelte a román külkereskedelmet a német érdekeknek. Habár Anglia és Franciaország lereagálta a német—román gazdasági szerződés jelentőségét, s ellensúlyozásképpen megkötötték a francia—román, illetve az angol—román gazdasági szerződést, ez utóbbiak gyakorlati megvalósítására objektív akadályok miatt nem kerülhetett sor. A gazdasági függetlenség elvesztése súlyosan hatott a román külpolitika alakulására.

A Chamberlain- és a Daladier-kormány 1939. március 15-e utáni európai koalícióalakítási kísérleteit a délkelet-európai államok már bizonyos fenntartással fogadták. A fasiszta agresszió veszélye legközelebről Lengyelországot érintette. A nyugati nagyhatalmak kísérlete lengyel—román szerződés megteremtésére szintén kudarcba fulladt. A lengyel állam nem vállalta a szövetséget Németország ellen; a semlegesség álláspontjára helyezkedett. Ilyen körülmények között a román diplomáciára igen nehéz feladat várt a francia—angol garanciapolitika kiharcolása során. Lengyelország lerohanása, a világháború kirobbanása kiemelte a kelet-európai térségben a nagyhatalmak biztonsági politikájának hiányosságait.

A Foreign Office és Quai d'Orsay titkos tanácskozásai kezdetben francia—olasz közeledést irányoztak elő. A fő cél a német—olasz rivalitás kialakítása a Balkánon, ahol az olasz érdekeltségek igen jelentősek voltak. Végül azonban a német és az olasz fasiszmus megegyezett. Egy balkáni védelmi rendszer kiépítése Bulgária ellenállásába ütközött. Olaszország, Magyarország, Bulgária bevonása „a semlegesek tömbjé“-be sikertelen maradt, s Románia megtámadásának veszélye egyre nyilvánvalóbbá vált. Mindezzel összefüggésben a román belpolitikai helyzet Armand Călinescu miniszterelnök meggyilkolása után rosszabbodott. A román kormánykörök a végszükségben a horthysta agressziót a román—német kapcsolatok szorosabbra fűzésével próbálták elhárítani. A román kóolaj most már a diplomáciai manőverek eszköze lett. A világpolitikai viszonyok mind súlyosabb feladatok elé állították a román diplomáciát, amely lehetőségeit meghaladó fordulatok közepette igyekezett menteni a menthetőt.

Az angol—francia—szovjet koalíció létrehozására irányuló kísérletek sikertelennek bizonyultak, aminek egyik közvetlen következménye a német—szovjet meg nem támadási szerződés aláírása volt. Franciaország megtámadása és eleste is bémítóan hatott földrészünk kis államaira.

Ványolós István Albert

A hitlerista diplomácia — emberközelből

Paul Schmidtnek megadatott, hogy a legmagasabb szintű világpolitikai események közvetlen megfigyelőjeként, Hitler tolmácsának minőségében végigkísérje a weimari Németország felemelkedését, megszilárdulását, a nácizmus születését, a Harmadik Birodalom bukását, valamint az, hogy — a felelősségrevonástól men-

tesülten — élményeiről beszámolhasson (Paul Schmidt: *Hitler tolmácsa voltam*, Kossuth, 1971).

Schmidt kitűnő angol és francia nyelvtudása révén léphet 1923 augusztusában a német külügyminisztérium szolgálatába. Itt 1945-ig szerepköre bővül: államfők közötti megbeszélésekről jegyzeteket készít, jegyzőkönyvek vezetője, természetesen tolmácsol is, így részt vehet az Európa sorsát eldöntő tárgyalásokon.

Élményeit tényekként, személytelenül közli, ezért nehéz álláspontját felfedni visszaemlékezései alapján.

Hivatalba lépése időben megegyezik a háború utáni Németország mélypontjával. Az első lapok egy súlyos vereséget szenvedett, belső ellentmondásoktól, válságoktól marcangolt államot tárnak elénk. A továbbiak során tanúi lehetünk annak a sikeres diplomáciai harcnak, amely megszünteti Németország elszigeteltségét, s amelynek diadalútját olyan pontok jelzik, mint a londoni konferencia, a Ruhr-kérdés rendezése, a locarnói egyezmény. A csúcspontot 1926 jelenti, amikor is a Gustav Stresemann vezette német delegáció elfoglalja helyét a Népszövetség tanácstermében.

Valóban, az 1926-os év a polgári demokráciát képviselő stresemanni diplomácia sikerének éve. Így érthető Schmidt lelkesedése, hiszen ez az esztendő osztályának diadalát hozta!

A könyv olvasása közben némelykor még kitapintható Schmidt jelenléte, amikor talán megfeledkezve önmagáról, elkötelezettségéről vall. Így emlékezik meg a moszkvai sikertelen offenzíváról: „Moszkva előtt megrekedtünk.“

A Badoglio-kormány külügyminiszterének látogatásáról jegyzi meg, hogy búcsúzáskor a szokásos fasiszta köszöntés helyett csak vigyázással tisztegett a küldöttség, ami „...mindennél jobban figyelmeztetett bennünket arra, hogy Olaszországban vége a fasiszta rendszernek“.

Mintegy menteni igyekszik társai és önmaga elkötelezettségét azzal, hogy bőven foglalkozik Hitlernek és általában a nemzetiszocializmusnak, a fasiszta rendezvényeknek a külföldi közéleti személyiségekre gyakorolt hatásával. Kiemeli, hogy a Göringnél tett látogatása után visszatérő Lloyd George-ot saját leánya „Heil Hitler“-rel köszönti.

Az olasz arisztokráciába befogadott Cianóról érthető módon melegebb hangon ír. Meglehet, így akarta jelezni, hogy már Hitler bukása előtt közösséget vállalt az olasz külügyminiszter eltérő orientációjú politikájával.

Barátságos hangját megőrzi akkor is, amikor Mussoliniról ír. Túlságosan nagy jelentőséget tulajdonít a diktátor állítólagos békeajánlatainak. Ne feledjük, Mussolini el akarta kerülni a nyugati hatalmakkal való összeütközést, majd pedig minél előbb békét kívánt kötni velük. Innen származik sokat emlegetett „diplomáciai érzéke“.

Hitler személyével szemben is állást foglal. Könyvében helyteleníti tetteit, személyéről ellenszenvvel beszél. „Hitler-ellenessége“ még a könyv fejezetcímeiben is megnyilvánul: így a Hitler uralomra jutását tárgyaló fejezet címe igen sokatmondó: „Becsukódnak az ajtók (1933)“.

Schmidt az események tárgyalása során megenged magának olyan kitérőket, amelyek sejtetik az olvasóval, hogy ő már közvetlenül München után tudta: a fasiszta Németország bukása elkerülhetetlen. Szerepe tisztázatlan a világháborút közvetlenül megelőző angol—német tárgyalások esetében. „Ritkán sajnáltam annyira, hogy tolmácsként nem szólhatok bele a tárgyalásba, mint ama estén. Halálos bűn, ha a tolmács saját véleményét mondja meg, és természetesen tőké-

letesen megzavarná a partnereket, akiknek mindegyike azt hinné, hogy a szemben álló fél nyilatkozott, nem pedig a tolmács. Nem maradt tehát számomra egyéb, mint fogcsikorgatva végignézni, hogyan kerülnek meg tudatosan egy békelehetőséget.”

Visszaemlékezése során rámutat — ha kissé burkoltan is — a második világháború kirobbanását lehetővé tevő angol és francia külpolitika visszásságaira. Mérsékeltlen támadja a szövetségeket, mert azok Németország feltétel nélküli kapitulációját követelték. Ez véleménye szerint elnyújtotta a háborút. Nem látta be, hogy az annyi bajt, szenvedést okozó — és vereséget szenvedett — fasiszta állammal a szövetségesek nem tárgyalhattak egyenrangú félként!

Számos korabeli politikusról, diplomatáról, katonáról egy-két mondattal alkot helytálló véleményt. Így jelenik meg előttünk a precíz „matematikus” diplomata Molotov, így az akarnok, katonás Antonescu, és így tovább.

Schmidtre mint emberre és a hozzá hasonlókra már régebben kimondták az ítéletet, amin semmi sem változtathat:

„... vétkesek közt cinkos, aki néma“.

Zsugán G. Gyula

Nem ártatlan, aki tétlen

Sokan foglalkoztak azzal a kérdéssel: elkerülhető lett volna-e a második világháború? Még többen gondolkodtak el azon, hogy az agresszív, támadó imperialista államok elsődrendű felelőssége mellett milyen hibák, vétségek terheltek a többi állam vezetőit, a nemzetközi politika hangadóit. A szövetségesek táborába tartozó népek hősiességét, helytállásának fényét nem homályosítja el, ha ma — a felelősség vizsgálatakor — egyes vezető politikusaik tevékenységét elmarasztaljuk. Ezekben a gondolatokban megerősített egy nagyméretű munka (*Marea conflagrație a secolului XX — Al doilea război mondial*. Editura politică, 1971), amely az első rendszeres és átfogó hazai feldolgozása a második világháborúnak. A könyvben a háborús helyzet kialakulásáról, az emberiség nagy tragédiájának kibontakozásáról, eseménytörténetéről s népünknek a hitlerizmus elleni harcban vállalt szerepéről is szó esik.

Ez alkalommal — a háború menetének szakszerű elemzését csak dicsérőleg említve — az előzményekkel foglalkozom, a már említett nézőpontból szemlélve a könyv adatait, elemzéseit. A szerzők a versailles-i béke jellegének érzékletes jellemzése után foglalkoznak a két világháború közötti időszakokkal. E fejezetekből kitűnik, hogy a huszadik század harmadik évtizede a béke erőinek izmosodását hozta. Jelentős problémaként foglalkoztatta a hatalmakat immáron az agresszor meghatározása. Jóllehet ezt a kérdést Franciaország már 1922-ben a Népszövetség elé terjesztette, próbálkozásait Anglia álláspontja miatt sikertelenség kísérte. A megoldást a Briand—Kellogg-paktum jelezte, amelyet negyvennégy ország írt alá.

A kor békére vágyó diplomatái minden erejükkel a határok véglegesítésére törekedtek. Próbálkozásaiknak jelentős állomása Locarno. Itt azonban az angol és francia politikusok megelégedtek a német állam határainak garantálásával anélkül, hogy biztosítékot igényeltek volna Csehszlovákia és Lengyelország békeszerződéseken megvont határvonalai védelmében. Az egyezmény nemcsak Csehszlovákia és Lengyelország bekebelezésének árnyékát vetette előre, hanem ezeknek az államoknak a cserbenhagyását is.

Ahogy közeledünk a harmincas évek közepe felé, egyre érezhetőbb az angol és francia diplomácia engedékenysége Németországgal szemben. A kompromisszumok felé hajlást jelzi az a tény, hogy 1933-ban Anglia külügyminisztere már az alsóházban is felveti és megvédi Mussolini javaslatát a versailles-i szerződések felülvizsgálatával kapcsolatosan. Ehhez már csak egy mozdulat kellett, és megindulhatott az engedmények lavínája. Erre is sor került 1933-ban Németország fegyverkezési jogának kibővítésével, majd azzal, hogy eltűrték az általános katonai szolgálat bevezetését Németországban.

A német militarizmus bátorítása tovább fokozódik. Ennek jelentős láncszeme az 1935. júniusában a hadiflottára vonatkozó angol—német egyezmény, amellyel Németországnak megadatott az a lehetőség, hogy tengeri nagyhatalommá válhasson.

Az 1936-os esztendőben a nemzetközi helyzet igen súlyos. Márciusban ugyanis a német hadsereg bevonul a Rajna menti demilitarizált övezetbe, júliusban pedig megkezdődik a spanyol köztársaság elleni intervenció. Októberben megszervezik a Berlin—Róma tengelyt, és ezt követi a német—japán szövetség. A kellő ellenállás helyett ismét engedékenység következett, és a hitlerista csapatok bevonulhattak Bécsbe.

A müncheni egyezményt gyakran elemezték bizonyos nyugati politikusok engedékenysége szempontjából. Az elmarasztaló ítélethez a könyv szerzői sem tehetnek hozzá semmit. A következtetést azonban meg kell fogalmaznom: a fasizmus pusztításai előreláthatóak voltak, ideológiája gyakorlatba ültetésének következményei szintén. Ennek ellenére nagyon kevés vagy semmi sem történt az agresszió megakadályozására, s felelősek mindazok, akik ebben a mulasztásban részesek.

Mert aki bünt meg nem akadályoz, megteremti elkövetésének lehetőségét, s így maga is bűnrészes.

Garda Dezső

Felelősségrevonás — felelősségvállalás

Szinte paradox látvány bontakozik ki G. M. Gilbert *Nürnbergi Napló* című, 1967-ben megjelent könyvének olvasása közben. Az egykori Harmadik Birodalom mindenható vezérei, akik egy adott pillanatban a világ urainak érezték magukat, egyenruhájuktól, kintünetéseiktől s minden egyébtől megfosztva, ami azelőtt hatalmukat jelentette, az emberiség ítélőszéke előtt próbálják magyarázni, védeni, de legfőképp tagadni mindazt, amit elkövettek.

G. M. Gilbertnek, a Napló szerzőjének börtönpszichológusi minőségében az volt a feladata, hogy szemmel tartsa a foglyokat, megfigyelje egészségi állapotukat, hangulatukat, s igyekezzék biztosítani normális, fegyelmezett részvételüket a tárgyaláson. Így alkalma nyílt arra, hogy elbeszélgesse a letartóztatottakkal, s művében lényegében e beszélgetéseken át igyekszik bemutatni azt, hogy hogyan vélekedtek a vádlottak a rendszerről, amelyet létrehoztak, maguk és mások szerepéről, az ellenük emelt vádakról, s végül: hogyan képzelik el a jövőt. G. M. Gilbert azonnali és közvetlen észrevételeit és benyomásait jegyezte le. Nem lép fel azzal az igényvel, hogy előre gyártott ítéletet nyújtson olvasóinak a fasizmusról. Bevallott célja, hogy megtudja: mi bírhatta rá ezeket az embereket, hogy csatlakozzanak a náci mozgalomhoz, és elkövessék mindazt, amiért végül is felelniük kellett.

A nürnbergi per huszonegy fővádlottját az 1945. augusztus 8-i londoni egyezmény alapján vonták felelősségre. A londoni egyezmény 6. cikke három

csoportba sorolja azokat a bűncselekményeket, amelyek miatt a náci vezetőket az egyezmény nyomán létrehozott Nemzetközi Katonai Törvényszék elé kell állítani:

- a) béke elleni bűncselekmények;
- b) háborús bűncselekmények;
- c) emberiség elleni bűncselekmények.

A foglyok első reagálása a vádakra meglehetősen egyöntetű volt. A háborús bűncselekményeket nem ismerték el, az emberiség elleni bűnökről pedig azt állították, hogy azokról nem volt tudomásuk. Érdekes jelenség, hogy a tárgyalás elején igencsak összetartottak. Ez lehetőséget adott arra, hogy Göring vezérkedhesék, vádlott-társai magatartását irányítsa. Később azonban, amikor a bizonyítási eljárás folyamán egyre inkább tisztázódott, hogy kit mivel vádolnak, és mennyire súlyos a helyzete, a kezdeti egység felbomlott, csoportosulások alakultak ki; Gilbert elnevezései szerint a következők: „a katonák csoportja“ (Keitel, Jodl, Raeder, Dönitz), „az öregek csoportja“ (Papen, Neurath, Schacht), „a fiatalok csoportja“ (Speer, Schirach, Fritzsche). A két utóbbi csoport végül szembe fordult Göringgel is: azok maradtak mellette, akik már csak a konok tagadásban reménykedtek (Ribbentrop, Rosenberg, Sauckel, Frick). Voltak ketten (a két „pária“), akikkel még a többi vádlott is került az érintkezést: Streicher és Kaltenbrunner.

A hatalmas terjedelmű vád- és bizonyítóanyaggal szemben a bűnösök már eleve nem védekezhetek érdemlegesen. Ennek ellenére Gilbert észrevételei szerint a nagy többség sehogy sem volt hajlandó elismerni teljesen a bűnösségét és vállalni a vele járó felelősséget. Ez alól kivételnek tekinthető Speer és Schirach; ők a német nép „jövőjéért aggódva“ megbánást mutattak, megbélyegezve azt a rendszert, melynek létrehozásában részt vettek, és amelyet fennállása alatt hűen szolgáltak. Meg is kapták érte a Göring befolyása alatt álló vádlott-társaiktól az „áruló“ címet.

Szinte hihetetlen, hogy a többiek mit fel nem hoztak védekezés címén. Legelőször is azokat okolták, akik nem lehettek jelen, mint például Hitlert, Himmlert, Bormant, Goebbelst. Hangsúlyozták, hogy a Führernek nem lehetett ellentmondani, mert azon nyomban végük lett volna, de ugyanakkor eluralkodott közöttük az a törekvés, hogy valaminő Hitler-ellenes magatartást tudjanak „előállítani“, majd felhozni a védelmükre. A katonák csoportja a „politikuskat“ és a diplomátákat vádolta, akik felelőtlen módon idézték elő az egész tragédiát, félrevezetve őket, akik — úgy mond — csak parancsot teljesítettek. Különben a náci tábornokok valamelyes erkölcsi támogatást kaptak az amerikai hadsereg bizonyos köreitől. A hadsereg lapja, az *Army and Navy Journal*, egyenesen megkérdőjelezte a katonák felelősségre vonásának jogosságát, míg Nimitz tengernagy Dönitznek segített a korlátlan tengeralattjáró-háborút tisztázni azzal a kijelentéssel, hogy ő a japánok ellen szintén korlátlan tengeri hadviselést folytatott.

Jellemző a vádlottak védekezésére, hogy sok vádpont kivédésére azzal próbálták érvelni, hogy vagy hasonló eseteket, vagy pedig precedenseket idéztek. Rosenberg faji ideológiája súlyát a négerkérdésre való hivatkozással próbálta csökkenteni.

A vádlottak védekezéseit végigolvasva, az embernek az a benyomása támad, hogy egyikük sem tudott semmit arról, amivel vádolták, csak jelentéktelen hatáskörük volt, a parancsokat nem kiadták, hanem csupán továbbították, a kérdéseket békésen akarták rendezni, és hogy a dolgok mégis más fordulatot vettek, abban mindenki bűnös, és azért mindenki felelős, csak éppen ők ártatlanok.

A jövőről majdnem mindegyik vádlott véleménye az volt, hogy a szoros szövetség a három nyugati hatalom és a Szovjetunió között, amely lehetővé tette

a hitleri hadigépezet megsemmisítését, nem lesz tartós. Előbb vagy utóbb háborúra kerül sor a szövetségesek között, és a nyugatiak kénytelenek lesznek azt a háborút folytatni, amelyet ők, németek kezdtek meg. Mellesleg a bűnösökben igen nagy reményeket ébresztett Churchill 1946. március elején mondott fultoni szovjet-ellenes beszéde, mely egyben a hidegháború kezdetét is jelentette. A bíróságot azonban ez nem befolyásolta, és az 1946. október 1-i ítéletében tizenegy vádlottat halálra, hetet pedig különböző időtartamú börtönbüntetésre ítelt (hármát felmentett).

Mindehhez mit is fűzhetne még a recenzens, aki tudja, hogy az emberi alkat olyan felépítésű, hogy feledéssel védekezik az egyre szaporodó, halmozódó ismeret- és élményanyag nyomása ellen. Vannak azonban olyan történelmi jelenségek, események, amelyeket sem egyén, sem közösség, sem nép, sem maga az egész emberiség nem feledhet el soha.

Hiszem, hogy a fasizmus és minden rémsége ezekhez tartozik.

Amikor pedig visszaemlékezünk — ebben a brit fővádlóval értünk egyet —, nem a bosszúállás gondolatával tesszük ezt, hanem a megrendíthetetlen elhatározással, hogy ezeknek a dolgoknak soha-soha nem szabad többé megismétlődniük.

Leize Csaba

Nagy Albert: Főnix

